

УДК 070: 821. 161. 2 – 92 + 929 ГОНЧАР

ЗВЕРНЕННЯ ЯК ЖАНР ПИСЬМЕННОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Галич В.М.

Поряд із заявами й привітаннями звернення належить до малих форм епістолярної публіцистики. *Актуальність* даної статті мотивується недостатньою дослідженістю творів цього жанру. Спостереження над зверненнями в публіцистиці Олесь Гончара дають багато цікавого матеріалу, який дозволяє докладно з'ясувати їх жанрову природу, місце в парадигмі жанрових форм письменницької публіцистики, уточнити визначення, з'ясувати особливості поетики.

Постановка проблеми. У публіцистичній спадщині Олесь Гончара ми нарахували 9 звернень, різнопланових за характером авторства, особливістю змісту, адресата, мовного оформлення, проте об'єднаних спільністю жанрових рис.

У словнику Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" звернення трактується так: "Звернення – різновид листа як публіцистичного жанру, епістолярного характеру твір, у якому міститься офіційне прохання, заклик, спонукання до певних дій" [1, с. 87]. Для ілюстрації наводяться звернення Комуністичної партії до народу і лист-звернення трудящих країни, що підтримують політику уряду. У колективній праці "Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів)" дана така характеристика цього терміна: "Звернення – офіційний документ, автором якого є державний або партійний орган. Можливий і колективний автор звернення, наприклад, учасники наради, конференції, з'їзду. Суть звернення – спонукання, заклик до певних дій" [7, с. 263].

В обох визначеннях недостатньо окреслена своєрідність жанру, зокрема указується лише на те, що адресантом може виступати тільки колективний автор. Творчість Олесь Гончара засвідчила, що автором звернення, крім державного чи партійного органу, може бути й окрема особа, авторитет якої загально визнаний народом. Саме такою людиною, званою далеко за межами України, яку називали "України сином" (Ю. Мушкетик), "великим українцем" (Д. Білоус), "лицарем духовності" (І. Цюпа), "сином України і людства" (П. Кононенко), "сумлінням нації" (Р. Лубківський), був Олесь Гончар.

У його публіцистичній творчості виявлено 3 колективні звернення, підписані Олесем Гончаром та іншими державними, громадськими та культурними діячами, і 6 особистих. Серед колективних послань – звернення до письменників світу, прийняте учасниками зустрічі письменників європейських країн, що проходила 1961 в Німеччині (де поруч з підписами всесвітньо відомих літераторів А. Зегерс, Арт. Цвейга та ін. був і підпис українського письменника), а також "Звернення до інтелігенції України" (1991) напередодні Всеукраїнського форуму інтелігенції, "Звернення до всіх народів світу, парламентів, Організації Об'єднаних Націй" (1992), під якими першим підписався Олесь Гончар. Будучи офіційним документом, вони водночас є гостро публіцистичними текстами, призначеними для того, щоб привернути увагу прогресивних сил світу чи громадськості України до животрепетних проблем, які висувала доба. До композиційної структури цих творів уходить з'ясування політичної ситуації, що спричинила їх появу

(початок і основна частина тексту), та власне звернення до народів світу або до інтелектуально вагової частини суспільства – інтелігенції (його кінцівка).

Особисті звернення Олесь Гончара написані на початку 90-х років, у драматичний момент національної історії молоді незалежної держави, коли зсередини її роздирали економічні негаразди та духовна криза, а ззовні – активна спроба шовіністично настроєних кіл Росії заперечити національне відродження українців, їх право на свободу. Усі вони народжені з болю й тривоги письменника за майбутнє свого народу. Маючи багато спільних рис з колективними зверненнями, зумовленими їх жанровою природою, ці твори мають багато специфічних характеристик, на яких варто акцентувати увагу, надто ж коли мова йде про письменницьку, “моноавторську”, особистісну публіцистику. Для конкретизації зазначених положень варто розглянути звернення Олесь Гончара в хронологічній послідовності, принагідно залучаючи контекст його публіцистики.

Звернення Олесь Гончара як громадського, політичного діяча до народу Грузії від імені Української ради миру (1991) серед усіх творів цього жанру вирізняється офіційністю змісту, що ріднить його з колективними. У композиційній структурі наявні всі складові цього жанру, проте послідовність їх розміщення порушена. Мотивації відводиться небагато місця (у тексті – це факт трагічних подій у столиці Грузії та емоційна їх оцінка: “Братовбивчі конфронтації на прадавній грузинській землі викликають лише біль і гіркоту”), а структурні елементи композиційного блоку звертання до адресата розсіяні по всьому тексту. Об’єктом змісту твору є звернення до народу високої духовної культури й лицарської вдачі з проханням зупинити криваві події. При цьому автор удається до сентенцій (“Ніякими політичними пристрастями, ніякими амбіціями не можна виправдати кровопролиття в очах цивілізованого світу”; “Насильство не повинно переважати благородні ідеали гуманізму й норми цивілізованості”), прямих закликів (“...Закликаємо вас – зупиніться, згасіть ворожнечу!”) і навіть прохань (“Брати й сестри, благаємо вас – зупиніть кровопролиття... Ви потрібні людству, всім нам” [5]).

Звернення Олесь Гончара, видатного письменника, до українського народу (1991) напередодні Референдуму, на перший погляд, не вкладається в канони цього жанру:вір сповнений ліричної тональності, позбавлений чітко вираженої модальності волевиявлення й наказовості. Однак цей вишуканий за формою ліричний епос теж належить до звернення, на що вказує початок твору: “З якими словами я хотів би звернутися до народу України напередодні референдуму?” [6]. Письменник, ніби втомившись від демонстрацій і маніфестацій, заяв і нот протесту, якими всуціль тоді було просякнуте суспільне життя України перед і після проголошення її незалежності, обирає нестандартну форму звернення до її народу. Автор удається до конструкцій-субститутів – заміни дієслів наказового способу в ролі предиката формами складеного дієслівного присудка з прихованим спонукуванням. Замість “зрозумійте й усвідомте власну відповідальність перед майбутнім! Проголосуйте за нашу державу. Скажіть “Так!” незалежній Україні” ми знаходимо “День особливий, це має зрозуміти кожний і, усвідомлюючи власну відповідальність перед майбутнім, проголосувати за нашу державу, сказати “Так!” незалежній Україні” [6]. В іншому випадку замість висловів з дієслівними формами наказового способу – “Скористайтеся шансом... Зрозумійте це, громадяни України” – автор уживає речення з дієсловами майбутнього й минулого часу дійсного та умовного способів у значенні майбутнього, покликаними пом’якшити форму наказу: “Історія не простить, якщо ми не скористаємось шансом, дарованим нам долею. Хотілося б, аби це зрозуміли всі громадяни України” [6].

У родинному архіві Олеся Гончара ми знайшли автограф звернення письменника “До населення Криму (з приводу референдуму)”, датований 29 квітня 1992 року. Твір сповнений турботи про долю інтернаціонального населення Криму, майбутнє якого письменник убачає в складі оновленої, незалежної України. Автор намагається розкрити провокаційну суть референдуму, спираючись на недавні факти ворожнечі народів у Карабасі й Придністров’ї, виклавши свої думки у формі риторичного запитання: “Невже отих безвідповідальних підбурювачів нічого не навчив ні Карабах, ні Придністров’я, ні інші криваві конфлікти сучасності?” [2]. Як і в згаданих вище творах, мотивацію появи звернення важко відділити від тексту самого звернення. З огляду на політичну ситуацію, що склалася в Криму, зважаючи на історичні особливості цього краю, автор уникає форм прямого заклик до народу півострова, адже мета письменника – переконати його в правильності свого вибору. Це виявляється в продуманому використанні різних модифікацій складених форм присудка в значенні модальності волевиявлення: “Вони (чвари. – В. Г.) назавжди *мають відійти* в минуле”, “взаємна повага, рівноправна чесна співпраця *будуть* для нас *гарантом* стабільності”, “те, що надиктовано намірами недобрими, *має бути* рішуче *відкинуто*”), а також чергування дієслів із значенням сумніву й упевненості (“Просто *не віриться*, що населення Криму згодиться бути маріонеткою, сліпим знаряддям у руках безвідповідальних озлоблених політиків”; “Тож *віриться*, що Крим зробить правильний вибір, не дозволить собою маніпулювати...” [2]).

Прагненням письменника якнайповніше донести свою думку до такої різної за віруванням, суспільними поглядами, історичними традиціями аудиторії продиктована й невелика правка в автографі (вставки до тексту позначаємо в квадратних дужках): “...[рівноправна] чесна співпраця”: “Адже [неважко збагнути], що провокаційний референдум...”; “не дозволить собою маніпулювати тим, хто [легковажно] в жертву своїм спекулятивним [політиканським] амбіціям ладен принести глибинні народні інтереси” [2].

“Звернення до всієї України” Олеся Гончара від імені Ради Фонду відновлення Михайлівського Золотоверхого монастиря (1993) має традиційну структуру. Призначення цього твору – залучити до благородної справи відбудови славної історичної й архітектурної пам’ятки весь народ держави, закликати його віддати їй свій талант і творчість. У мотиваційній частині твору автор повідомляє, з чьєї ініціативи створений Благодійний фонд, знайомить аудиторію з історією Михайлівського Золотоверхого монастиря, оригінальністю архітектури собору. Удаючись до пропоставлення оцінки фактів знищення монастиря (як “тяжкого, чорного злочину тоталітаризму” й відновлення унікальної історико-архітектурної пам’ятки, як “зміцнення злагоді”, “всеукраїнського духовного єднання” [4]), митець стверджує нагальну потребу поєднати будівничі сили народу. Публіцистичний зміст цього твору перегукується з патріотичним змістом листа письменника до президента Л. Кучми від 20 травня 1995 року, написаним незадовго до його смерті.

Низка звернень Олеся Гончара завершується оригінальним твором (1995) епістолярної публіцистики “До учасників Слобожанського Великодня”, адресованим громадянам найбільш русифікованого регіону України. Письменник закликав слобожанців у нових історичних умовах активно стати на оборону української культури, “захистити душі свої від ганьби самоприниження, від залишків рабської проімперської психології, позбутися звички ходити в ярмі, вийти зі стану національного збайдужіння, рішуче звільнитися від усього того, що рік за роком брехнею й терором винищувало на цій прекрасній землі первородне українство” [3]. Зважаючи на те, що цей твір є

останнім в публіцистиці Олесь Гончара, він сприймається як прощання з усіма нами й духовний заповіт сучасникам і нападкам повернути собі й своїм дітям історичну пам'ять, глибоке й справедливе почуття національної гідності: "Знайдімо в собі сили усвідомити глибоко, назавжди, що бути синами України, бути дочками України – це достойно, це так прекрасно!" [3].

Висновки. Отже, звернення – це, перш за все, публіцистичний гвір, що за характером авторства (державний орган, громадська організація чи високоавторитетний політичний діяч) набирає офіційної чинності. З усіх творів епістолярного жанру прагматика комунікативної системи звертання найскладніша, оскільки її мобільність повинна виявлятися не лише в передбаченні реакції колективного адресата, а й у тому, щоб ця реакція була неминучою, мала позитивні наслідки. Це зумовлює складність дискурсу творів цього жанру.

Звернення, крім таких структурних елементів змісту, як мотивація потреби звертання до масової аудиторії, розкриття позиції автора, притаманних заяві, відкритому листу, привітанню, включає як обов'язковий компонент ще й спонування, заклик громадськості до активних дій.

Увага автора до форми звертання – логічного й емоційного центру звернення – проілюструвала широкі можливості української мови у виявленні спонукальної модальності. Продемонстрована письменником парадигма форм волевиявлення спрямована на пом'якшення тону офіційного закликів чи наказу, відмову від авторитарних методів спілкування з народом.

У зверненнях Олесь Гончара виявила себе загальна риса його творчості – гуманістична спрямованість. Вона направлена не лише на порушення важливих для народу проблем, а й на відчуття душі народу, передбачення його реакції. Саме тому, на відміну від колективних звернень, у яких абсолютизується Я колективного автора, а реципієнт твору не проглядається або ледь окреслюється, у письменницьких зверненнях від першого й до останнього слова відчувається присутність адресата.

Список літератури

1. Григораши Д. С. Журналістика у термінах і виразах. – Львів: Вища школа, 1974. – 296 с.
2. Гончар Олесь. До населення Криму (з приводу референдуму) 29.IV.1992 // Родинний архів письменника.
3. Гончар Олесь. До учасників Слобожанського Великодня // Родинний архів Олесь Гончара.
4. Гончар Олесь. Звернення до всієї України // Літ. Україна. – 1993, 10 черв.
5. Гончар Олесь. Звернення до народу Грузії // Голос України. – 1991, 27 груд.
6. Гончар Олесь. Звернення до українського народу напередодні референдуму // За вільну Україну. – 1991, 30 листоп.
7. Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів): Навч. посібн. / Під ред. В. Й. Здоровети. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 328 с.

Поступила до редакції 18.08.2006 р.